

«Третій шлях» хліборобів у поглядах Мілана Годжі та В'ячеслава Липинського: спроба компаративного аналізу

СЕРГІЙ КОРНОВЕНКО

*Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
Україна*

"The third way" of farmers in the views of Milan Hodža and Vyacheslav Lypynsky: an attempt at a comparative analysis

Abstract: The article formulates the author's definition and reveals the essential features of "the third way" – an alternative to the left (socialism and communism) and right (liberalism, capitalism and fascism) development models of the agrarian countries of Central and Eastern Europe, which was formulated and justified by the ideologues of agrarianism at the end of 1910s – in the 1920s. Using the example of the views of the classics of Czechoslovak (M. Hodža) and Ukrainian (V. Lypynsky) agrarianism, the common and different views of the thinkers on the theory and practice of the "third way" are clarified. It is substantiated that the ideology of agrarianism in the vision of M. Hodža and the "wheat ideology" of V. Lypynsky are almost identical phenomena in terms of their content. In both cases, their fundamental principle is the recognition of the peasantry as a force capable of creating a new, fairer social order thanks to its special social, spiritual, moral, and economic qualities. The views of M. Hodža and V. Lypynsky are similar in the issues of "agrarian democracy", defense of the economic and moral advantages of agriculture, small private ownership of land, co-operation, as well as state regulation of the economy. The essential differences in the views of the two intellectuals lie in belonging to different forms of agrarianism – radical-conservative (V. Lypynsky) and moderate, parliamentary-oriented (M. Hodža), as well as in fundamentally different approaches to the perspective of the internationalization of the agrarian movement. The thesis that the Ukrainian version of agrarianism was a self-sufficient and organic component of Central and Eastern European agrarianism received further development.

Keywords: Agrarianism, Milan Hodža, Vyacheslav Lypynsky, "Agrarian Democracy", Peasantry, "The Third Way".

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.02.60-70>

Постановка проблеми. Мілан Годжа та В'ячеслав Липинський, як адепти ідеології «третього шляху», протиставили її двом домінуючим у міжвоєнній Європі моделям модернізації, запропонували рішення, яке, на їх думку, мало нейтралізувати негативні наслідки капіталізму та соціалізму, а також повною мірою врахувати інтереси найчисленнішої у Центральній та Східній Європі соціальної

верстви – селянства, забезпечити йому повноцінну політичну суб'єктність у формі аграрної демократії.

Однак, як слушно зауважив Й. Елленд, оскільки до кінця 1930-х рр. аграристи у всіх державах Центрально-Східної Європи остаточно поступилися місцем на політичній арені, значення «третього шляху» в складній історії міжвоєнної Європи здебільшого виявилося незаслужено забутим або знехтуваним.¹

Метою публікації є пояснення сутності та аналіз змісту концепції «третього шляху», що є ключовим компонентом ідеології аграризму, крізь призму компаративного аналізу поглядів найавторитетніших його adeptів у Чехословаччині (М. Годжа) та Україні (В. Липинський).

Аналіз новітніх публікацій. Концепція «третього шляху» в інтелектуальній спадщині теоретиків аграризму знайшла відображення у публікаціях М. Кабо (Cabo, M.), Й. Цесара, Б. Черни (César, J., Černý, B.), Й. Елленда (Ellend, J.), Й. Гарни, В. Лаціни (Harna, J., Lacina, V.), З. Хеммерлінга (Hemmerling, Z.), Р. Голеца (Holec, R.), А. Леха (Lech, A.), М. Мареша, П. Пшеї (Mareš, M., Pšejja, P.), Я. Рихліка, Л. Голчека, М. Пегра (Rychlík, J., Holeček, L., Pehr, M.), О. Штепанкової (Štěpánková, O.), М. Ганула (Hanula, M.), А. Тошкова (Toshkov, A.), Й. Войницького (Wojnicki, J.)² та ін.

¹ EELLEND, J.: *Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939*. Huddinge, 2008, pp. 35–56.

² CABO, M.: *Farming the Nation: Agrarian Parties and the National Question in Interwar Europe*. In: *Studies on National Movements*, 8/2021. URL: <https://nm.nise.eu/index.php/studies/article/download/94/83>; ČESAR, J. – ČERNÝ, B.: *O ideologii československého agrarizmu*. In: *Československý časopis historický*, 1959, č. 2, s. 263–285; EELLEND, J.: *Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe*. In: *Societal change and ideological formation among the rural population of the Baltic area 1880–1939*. Huddinge, 2008, pp. 35–56; HARNA, J. – LACINA, V.: *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí, 1899 – 1938*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007, 274 s.; HEMMERLING, Z.: *Ruch ludowy w Polsce Bułgarii i Czechosłowacji, 1893–1930*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1987, 456 s.; HOLEC, R.: *Ideové zdroje mezinárodního agrarizmu a jeho národných špecifik*. In: *Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace. Studie Slovákého muzea 15*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2010, s. 51–72; LECH, A.: *Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918–1939)*. In: *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Narodziny i rozwój. T. 1*. Pułtusk–Warszawa, 2007, s. 33–42. MAREŠ, M. – PŠEJJA, P.: *Agrarian and Peasant Parties in the Czech Republic: History, Presence and Central European Context*. URL: https://web.archive.org/web/20120312005113/http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/working_papers/Agrarian%20and%20Peasant%20Parties%20in%20the%20Czech%20Republic.pdf; RYCHLÍK, J. – HOLEČEK, L. – PEHR, M.: *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha: CEVRO Institut, 2015, 355 s.; ŠTĚPÁNKOVÁ, O.: *O ideologii agrarizmu*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná*, 1961, roč. 10, č. 65, s. 60–69;

Суспільно-політична діяльність та погляди М. Годжі впродовж тривалого часу є предметом наукового зацікавлення багатьох вчених. Найбільш повний і ґрунтовний аналіз творчої спадщини М. Годжі отримала у словацькій та чеській історіографії (А. Бартлова /A. Bartlová/, С. Цамбел /S. Cambel/, М. Пекнік /M. Pekník/, Е. Петровічова /E. Petrovičová/)³. В радянській історіографії погляди М. Годжі не отримали предметного висвітлення, а розглядалися побічно, в контексті розвитку аграризму, а також перебігу селянських рухів у міжвоєнній Центрально-Східній Європі. Цій проблематиці були присвячені праці М. Горановіча, Г. Матвеева та А. Носкової.⁴ В сучасній українській історіографії суспільно-політичні та економічні погляди М. Годжі дотепер також не отримали предметного вивчення, а виступали складовою досліджень історії аграризму та його національних варіантів у Центрально-Східній Європі на сторінках публікацій К. Галушка, С. Корновенка, Т. Піковської.⁵

HANULA, M.: Hľadanie tretej cesty – agrarizmus ako politické hnutie v Európe medzi dvoma svetovými vojnami. In: *Občianska spoločnosť a politická kultúra : kapitoly z dejín Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava: HÚ SAV, 2012, s. 79-100; HANULA, M.: Prekonávanie hraníc podľa agrarizmu : úskalia spolupráce agrárnych strán strednej a juhovýchodnej Európy v medzivojnovom období. In: *Ideológia naprieč hranicami : myšlienkové transfery v Európe a na Slovensku v 1. polovici 20. storočia*. Bratislava: HÚ SAV, Veda, 2015, s. 105-135; TOSHKOV, A.: *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry*. Bloomsbury Academic, 2019, 240 p.; WOJNICKI, J.: Restytucja i przekształcenia ugrupowań agrarnych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. In: *Wschód Europy Studia humanistyczno-społeczne*, 2020, 6(1), s. 31-52.

³ BARTLOVÁ, A.: Dr. Milan Hodža a mladá agrárna generácia. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17-18.5.2000*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2000, s. 68-77; CAMBEL, S.: Slovenské agrárne hnutia a Milan Hodža. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17-18.5.2000*. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2000, s. 57-67; PEKŇÍK, M.: *Milan Hodža a agrárne hnutie*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2008, 192 s.; PETROVIČOVÁ, E.: Štátnik a politik Milan Hodža. In: *Studia Politica Slovaca*, 2009, vol. 2, no. 1, pp. 77-85.

⁴ ГОРАНОВИЧ, М. М.: *Крах Зеленого Интернационала*. Москва: Наука, 1967, 284 с.; МАТВЕЕВ, Г. Ф.: Идеология аграрной партии в первые годы существования Чехословацкой республики (1918 – 1920 гг.). In: *Вестник МГУ. История*, 1990, № 1, с. 42-51; МАТВЕЕВ, Г. Ф.: «Третий путь?»: *Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период*. М.: Издательство МГУ, 1992, 239 с.; МАТВЕЕВ, Г.: Формирование идеологии чешских аграриев в конце XIX – 1914 г. In: *Вестник Московского университета. Серия 8. «История»*, 1989, № 5, с. 42-55; НОСКОВА, А. Ф.: К вопросу об аграризме и крестьянском движении в странах Центральной и Юго-Восточной Европы в межвоенный период. In: *Советское славяноведение*, 1981, № 2, с. 40-57.

⁵ ГАЛУШКО, К.: *Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих»*. К.: Темпора, 2002, 288 с.; KORNOVENKO, S. – ZEMZULINA, N.: Ukrainian agrarianism as an option of eastern European agrarism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. In: *Український селянин*, 2019, вип. 21, с. 14-20; KORNOVENKO, S. – PASICHNA, Y.: Eastern European agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. In:

Суспільно-політична діяльність та погляди В. Липинського мають багату і тривалу історіографію, налічуючи сотні бібліографічних позицій. Серед новітніх публікацій різних аспектів хліборобської ідеології В. Липинського торкалися П. Гай-Нижник, В. Масненко, Р. Ветров, С. Зборець, С. Жидков⁶ та ін.

Аграристський зміст хліборобської ідеології В. Липинського став предметом наукового вивчення К. Галушка, С. Корновенка та Ю. Пасічної.⁷

Виклад основного матеріалу. Першочергово зупинимось на дефініції поняття «третій шлях» та його змістовому наповненні в контексті історії та теорії аграризму.

«Третій шлях» – це альтернативна лівим (соціалізм і комунізм) та правим (лібералізм, капіталізм і фашизм) модель розвитку аграрних країн Центральної та Східної Європи, сформульована та обґрунтована ідеологами аграризму наприкінці 1910-х – у 1920-х рр. Основою суспільно-політичного життя, на думку adeptів «третього шляху», мала бути «аграрна демократія», а економічні відносини мали базуватися на приматі сільського господарства, дрібній приватній власності на землю, кооперації, а також державному регулюванні економіки.

Український селянин, 2019, вип. 22, с. 24-30; KORNOVENKO, S.: The ideology of Eastern European agrarianism in the programmatic provisions of Czechoslovak and Ukrainian political parties (in the face of social and political turmoil of the early 20th century). In: *Acta historica Neosoliensia*, 2019, vol. 22, č. 2, s. 4-23; ПІКОВСЬКА, Т. В.: Національні програми Чехословацької Республіканської (аграрної) партії (1899 – 1922 рр.). In: *Гілея: науковий вісник*, 2016, вип. 115, с. 455-458.

⁶ ГАЙ-НИЖНИК, П. П.: В. Липинський та УДХП в теорії і практиці українського державотворення і політичного націонал-консерватизму (1900–1920 рр.). In: *Гілея: науковий вісник*, 2018, вип. 129, № 2, с. 305-322; МАСНЕНКО, В. В.: Погляди В'ячеслава Липинського на аграрну реформу в Україні. In: *Український селянин: Зб. наук. пр.*, 2008, вип. 11, с. 22-26; МАСНЕНКО, В. В. Хліборобський клас Наддніпрянської України початку ХХ ст. у державницькій концепції В'ячеслава Липинського. In: *Український селянин*, 2012, вип. 13, с. 141-144; ВЕТРОВ, Р. І. – ЗБОРЕЦЬ, С. В.: Хліборобська ідеологія В. Липинського як одна з ознак українського консерватизму. In: *Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали дев'ятих наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди* : зб. наук. пр. Д.: ПФ Стандарт-Сервіс, 2012, с. 134-140; ЖИДКОВ, С.: До питання про соціально-економічні погляди В'ячеслава Липинського. In: *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*, 2017, вип. 2, с. 113-119.

⁷ ГАЛУШКО, К.: *Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих»*. К.: Темпора, 2002, 288 с.; ГАЛУШКО, К.: «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. In: *Український історичний збірник*, 2000, 2, 164-200; KORNOVENKO, S. – PASICHNA Y.: Intellectual Bases of Ukrainian Agrarianism of the Revolutionary Epoch: Vyacheslav Lypynsky. In: *Skhidnoievropeiskiy Istorychniy Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 2021, iss. 19, pp. 107-121.

Власне ідеологи центрально- і східноєвропейського аграризму самі репрезентували себе як представники «третього шляху» розвитку. Критикуючи ідеї лібералів і марксистів за їх не прогресивність, аграристи відзначали шкоду, яку ці ідеології несуть сільському суспільству, та прагнули знайти «третій шлях в модерн» поза традиційною дихотомією «капіталізм – соціалізм».

Практична реалізація «третього шляху» вбачалася ідеологами аграризму у здійсненні державою реформ на користь дрібного і середнього селянства. Головним принципом, на якому має ґрунтуватися господарство цих категорій селян полягає у дрібній власності, заснованій на індивідуальній або сімейній праці, без використання найманої праці. Таким чином мають бути створені передумови для «трудової демократії» та соціальної справедливості, досягнутої шляхом трансформації капіталізму. Дрібна приватна власність має утвердитися, натомість велику буде націоналізовано, а ринкові відносини мають регулюватися державою. Нарешті, все це має супроводжуватися широкою соціальною програмою, яка зробила б освіту, медичне обслуговування та судову систему доступними для широких мас населення. У цьому, на думку А. Тошкова, була суть практичної складової аграристського бачення «третього шляху»⁸.

Таким чином, концепція «третього шляху» означає альтернативу різним лівим та правим політичним ідеологіям. «Третім шляхом», який обстоював аграризм, мала бути аграрна демократія, концепція якої була сформульована та обґрунтована різними теоретиками та політиками, серед яких чільне місце в Центрально-Східній Європі займає М. Годжа. Серед ідеологів українського аграризму найбільш співзвучні його поглядам ідеї висунув В. Липинський.

Основним джерелом дослідження поглядів М. Годжі є опубліковані ним праці аграристського змісту: «Агаризм і слов'янство» («Agrarizem in Slovanstvo») 1924 р., «Аграризм: цикл лекцій “з ідеології чехословацьких політичних партій”» («Agrarism: Cyklus přednášek “o ideologii českoslov. politických stran”») 1930 р., п'ятитомна збірка статей, виступів і наукових праць М. Годжі («Články, reči, štúdie». Sväzok 1-5) 1930 – 1933 рр., серед яких особливий інтерес становить том 4 «Шляхи центральноєвропейської аграрної демократії 1921–1931 рр.»⁹.

Джерелом дослідження аграристських поглядів В. Липинського слугують праці «Листи до братів-хліборобів» 1919 – 1926 рр.,

⁸ TOSHKOV, A.: *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe...*, p. 107.

⁹ HODŽA M.: *Agrarism: Cyklus přednášek «o ideologii českoslov. politických stran»*. Praha: ÚSČS, 1930, 16 s.; HODŽA, M.: *Agrarizem in Slovanstvo*. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1924, 16 s.; HODŽA, M.: *Články, reči, štúdie. Sväzok IV. Cesty stredoevropskej agrarnej demokracie 1921 – 1931*. Praha: Novina, 1931, 560 s.

«Покликання варягів чи організація хліборобів?» 1925 – 1926 рр., «Універсалізм у хліборобській ідеології» 1926 р.,¹⁰ а також «Нарис програми Української демократичної хліборобської партії» 1917 р.¹¹

Ідейну основу праць М. Годжі передусім становила спадщина теоретиків німецького аграризму А. Шефле та Г. Руланда, ідеолога чехословацького аграризму А. Швегли, а також слов'янофільські ідеї Т. Масарика. Натомість погляди В. Липинського сформувалися переважно під впливом Г. Гегеля, Ф. Ратцеля, Г. Ле Бона, В. Парето, Г. Москі.

М. Годжа та В. Липинський рівною мірою виступали проти шкідливого для селян «хаосу приватного капіталістичного господарства», а також проти соціалістичних перетворень, які позбавлять селянина приватної власності на землю і зруйнують сільськогосподарське виробництво. Відтак, сповідуючи як антикапіталізм так і антикомунізм, їх «третій шлях» полягав у поміркованих реформах, які створять значну верству хліборобів-власників, що будуть оплотом проти одержавлення комунізму, а з іншого боку, виступлять проти стихії капіталістичного ринку, що збереже селянські господарства від визиску капіталом та розорення.¹²

В. Липинський у праці «Універсалізм у хліборобській ідеології» чітко протиставляє аграристський «третій шлях» іншим ідеологіям: «*Чи є комунізм хліборобською ідеологією? Чи є хліборобською ідеологією протиставляємий комунізмові “буржуазний” міщанський лібералізм або інтелігенський так само як комунізм, лише не соціалістичний, а націоналістичний фашизм? Очевидно – ні. Сили, правлячі сьогодні Європою – одна на Сході, друга на Заході – з хліборобською ідеологією не мають нічого спільного.*»¹³

М. Годжа наголошував, що немає нічого, крім аграризму, що могло б об'єднати слов'янські народи з головною метою – забезпечення та зміцнення миру. «*І я вас питаю – пише М. Годжа, – який принцип, яка економічна чи соціальна програма могла б настільки глибоко проникнути в усі класи слов'янських народів, щоб об'єднати їх, утворити міст не тільки між слов'янськими, але й неслов'янськими народами,*

¹⁰ ЛИПИНСЬКИЙ, В.: *Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму*. Відень, 1926, 580 с.; ЛИПИНСЬКИЙ, В.: *Універсалізм у хліборобській ідеології (лист до проф. Яворського)*. Прага, 1926, 16 с.

¹¹ ЛИПИНСЬКИЙ, В.: Нарис програми Української Демократичної Хліборобської Партії. Ін: *Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали*. Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. К.: Консалтінг, Фенікс, 1993, с. 130-143.

¹² Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 30.04.2021 № 81/02/0120 «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 рр.». URL: https://nrfu.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/2021.02.0120_kornovenko_81.2021_zz.pdf

¹³ ЛИПИНСЬКИЙ, В.: *Універсалізм у хліборобській ідеології...*, с. 4.

пов'язаними однаковими інтересами».¹⁴ Ні націоналізм, ні клерикалізм, ні соціалізм, за словами А. Тошкова, не змогли виконати ту роботу, яку М. Годжа назвав консолідацією Європи.¹⁵

Найбільша схожість поглядів М. Годжі та В. Липинського проявляється у питаннях щодо економічного аспекту «третього шляху». Основою економічної моделі в уявленнях обох мислителів була дрібна приватна земельна власність, кооперація та державне регулювання економіки. Таким чином альтернативність економічної програми «третього шляху» буржуазно-капіталістичній та більшовицько-комуністичній моделям, виражається у відмові від комуністичної ідеї одержавлення землі та колективізації сільського господарства, а також критика великої приватної власності на землю, яка притаманна капіталістичній моделі.

Лібералізм, згідно уявлень М. Годжі, не може бути ідеологією землеробів так як завжди розглядав сільське господарство лише як джерело сировини. Навіть, після зникнення феодалних відносин, селянство не отримало можливостей стати самостійним активним суб'єктом політичного життя на рівні з іншими станами.¹⁶

У 1920-х рр. у середовищі чехословацьких аграристів, зокрема прибічників М. Годжі, набула популярності ідея держави як соціального арбітра, що має право втручатися у підприємницьку діяльність. Неприйнятність капіталістичної організації суспільства М. Годжа обґрунтовував тим, що лад, заснований на вільній конкуренції, не може і не хоче захищати слабких. Соціалізм він критикував за прагнення до соціалізації засобів виробництва. Ці дві форми організації громадського життя, за словами М. Годжі, виступали полярними одна одній, а тому їх поєднання і примирення виглядає неможливим. Саме ця обставина, згідно уявленням М. Годжі про аграризм, була основним аргументом на користь «аграрної демократії». М. Годжа стверджував, що в міжвоєнний період на арену вийшов і набирає силу новий соціальний фактор, «новий клас», – дрібні землероби. М. Годжа вважав їх зв'язуючим елементом між полюсами капіталізму та соціалізму, оскільки дрібні землероби виступають одночасно в ролі підприємців та робітників.¹⁷

Схожим чином вади капіталістичної та соціалістичної моделей критикував В. Липинський. Так, у «Нарисі програми УХДП» він засуджував *«шкідливий для нації хаос приватно-капіталістичного господарства»*, який *«мусить бути обмежений не тільки зверху – якнайширшим державним контролем над національним господарством, але*

¹⁴ TOSHKOV, A.: *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe...*, p. 118.

¹⁵ TOSHKOV, A.: *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe...*, pp. 118-119.

¹⁶ МАТВЕЕВ, Г. Ф.: «Третий путь?»: Идеология аграризма в Чехословакии..., с. 64.

¹⁷ МАТВЕЕВ, Г. Ф.: «Третий путь?»: Идеология аграризма в Чехословакии..., с. 140.

й знизу – організацією та об'єднанням народних продукуючих мас»,¹⁸ він є прибічником контрольованого ринку і дрібної та середньої (тобто такої, що передбачає особисту працю власника (без залучення найманої праці), земельної власності).¹⁹

Протиставляючи «третій шлях» капіталізму, В. Липинський апелює не лише до економічних, але й до моральних переваг сільського господарства над промислово-фінансовою системою, села над містом, «закону землі» над «законом капіталу», чесної праці хлібороба над нечесними прибутками біржових гравців: *«у цілім світі йде тепер боротьба не на життя, а на смерть двох законів: закону землі й закону капіталу. Старого права цивільного, опертого на посідання землі, й нового права торговельного, опертого на посідання капіталу. Це боротьба двох непримиримих світоглядів. Людини, як голови власного сільського господарства – й людини, як члена анонімно-акційного товариства... Продуцента необхідних для життя матеріальних цінностей, що бореться безпосередньо з природою – й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації. Віри у власну працю, власні руки й у конечність боротьби та війни з твердими законами землі – з вірою в сприт, щастя, необмежені спекулятивні можливості й можливість “загального миру”. Потреби релігії, ідеї, як консерватора сили в тяжкій боротьбі з природою – і повного релігійного індиферентизму та науково-бухгалтерської самовпевненості мешканців банкірських контор...»*.²⁰ Привертає увагу та деталь, що поєднання раціонального, ірраціонального та містичного в аргументації В. Липинського уподібнює його стиль з класиками чехословацького аграризму – А. Швегли та М. Годжі.

«Третій шлях» в інтерпретації В. Липинського є непримиренним щодо лівих і правих моделей розвитку. Цей стан інтелектуал називає *«смертельним поєдинком між селом і сучасним капіталістичним містом. Державою-господарством і державою-біржою...»*. В. Липинський виразно заявляє: *«Між законом землі і законом капіталу не може вже бути компромісу. Один з них мусить уступити і загинути. За кожним стоять живі люде, живі соціальні сили. Це інтернаціональна фінансова буржуазія з одного боку і аграрні сільські хліборобські кола в кожній нації з другого. І або оборонці закону землі знайдуть в собі досить сил, щоб деморалізацію, внесену в їх ряди законом капіталу, побороти, ряди свої скріпити і панування золота зо всіма*

¹⁸ ЛИПИНСЬКИЙ, В. Нарис програми Української Демократичної Хліборобської Партії, с. 137.

¹⁹ ЛИПИНСЬКИЙ, В. Нарис програми Української Демократичної Хліборобської Партії, с. 138.

²⁰ ЛИПИНСЬКИЙ, В.: *Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і організацію...*, с. 32-33.

*його прибічниками скинути – або культура європейських націй, на цивільнім праві римським побудована, мусить з упадком того права і соціалізацією землі зчезнути».*²¹

Така принциповість і категоричність суджень дала підстави К. Галушко віднести аграризм В. Липинського до радикально-консервативного типу.²² В цьому, на наш погляд, полягає суттєва відмінність із підходом чехословацьких аграристів, зокрема М. Годжі, яких ми відносимо до представників поміркованого, парламентсько-орієнтованого типу.²³

Незважаючи на цю обставину, ідеї В. Липинського чітко відповідають основним принципам східноєвропейського аграризму, що аргументовано довели С. Корновенко та Ю. Пасічна. Підставами для таких висновків є: 1) ствердження унікальності та суспільної цінності моральних, духовних, культурних і соціальних якостей, притаманних селянству та селянській праці; 2) визнання повноцінної політичної суб'єктності селянства; 3) визначення окремого, селянського, шляху розвитку суспільства («третьій шлях»); 4) обґрунтування переваг сільського господарства і сільського способу життя над промисловістю і містом.²⁴

Правомірно порушити питання про вплив одне на одного поглядів М. Годжі та В. Липинського, чії концепції «третього шляху» формувалися в один час – наприкінці 1910-х – в першій половині 1920-х рр. Насамперед слід зробити кілька принципових зауважень: так, у текстах В. Липинського термін «аграризм» жодного разу не зустрічається, крім того, В'ячеслав Казимирович жодного разу не відвідував Чехословаччину і не спілкувався з класиками чехословацького аграризму – А. Швеглою та М. Годжею. У зв'язку з цим цікавих висновків дійшов К. Галушко, який помітив, що публікації праці В. Липинського «Універсалізм у хліборобській ідеології» передували візит М. Годжі до Польщі та його виступ 11 квітня 1926 р. у Польському аграрному товаристві. Дослідник припустив, що аграристський дискурс, який охопив після цього польську пресу, не міг бути не поміченим В. Липинським, котрий саме в «Універсалізмі...» порушив нову проблему, не притаманну «Листам до братів-

²¹ ЛИПИНСЬКИЙ, В.: *Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і організацію...*, с. 33-34.

²² ГАЛУШКО, К.: *Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна...*, с. 209.

²³ Детальніше – див.: КОМПАНИЕЦЬ, О. В.: Аграризм у Болгарії та Чехословаччині першої третини ХХ століття: компаративний аналіз. In: *Український селянин*, 2021, вип. 25, с. 59-60.

²⁴ KORNOVENKO, S. – PASICHNA Y.: Intellectual Bases of Ukrainian Agrarianism of the Revolutionary Epoch: Vyacheslav Lypynsky, pp. 107-121.

«Третій шлях» хліборобів у поглядах М. Годжі та В. Липинського ...

хліборобів», – інтернаціоналізації аграризму.²⁵ Якщо М. Годжу небезпідставно вважають «архітектором Зеленого Інтернаціоналу» (Міжнародного аграрного бюро), то В. Липинський чітко заперечував такий підхід: *«Хлібороб по своїй природі не може творити інтернаціоналів. Утопією є всілякі “зелені інтернаціонали” – прояв зараження хліборобів ідеологіями інших верств. Категорії думання хлібороба про міжнародні взаємовідносини мусять по природі речей бути відмінні від думання купця чи неосілого кочівника... [такий] спосіб думання у взаємовідносинах міжнародних вбиває хліборобську ідеологію і усуває владу хліборобської верстви».*²⁶

Висновки. Компаративний аналіз поглядів М. Годжі та В. Липинського на концепцію «третього шляху» дозволив виявити ряд схожих ознак в ідеях класиків чехословацького та українського аграризму.

Ідеологія аграризму у візії М. Годжі та «хліборобська ідеологія» В. Липинського за своїм змістом є майже тотожними явищами. В обох випадках їх фундаментальним принципом є визнання селянства силою, яка здатна завдяки особливим соціальним, духовним, моральним, господарським якостям створити новий, більш справедливий, суспільний лад.

В обох мислителів концепція «третього шляху» разом із критикою лібералізму, капіталізму, соціалізму, комунізму і фашизму оформились, отримали системний виклад і були оприлюднені в один час – протягом першої половини 1920-х рр. Так, М. Годжа представив широкому загалу своє бачення «третього шляху» у 1924 р. на всеслов'янському конгресі селянської молоді в Любляні (Словенія) у доповіді «Про аграризм і молодь» та в подальшому надруковано у брошурі «Агаризм і слов'янство».²⁷ Погляди В. Липинського щодо ідентичної проблематики були поетапно висвітлені впродовж 1919 – 1926 рр. у першому виданні «Листів до братів-хліборобів».

Погляди М. Годжі та В. Липинського є близькими в питаннях «аграрної демократії», відстоюванні економічних та моральних переваг сільського господарства, дрібної приватної власності на землю, кооперації, а також державного регулювання економіки. Їх бачення «третього шляху» полягало у поміркованих реформах, які мають створити значну верству хліборобів-власників. Погляди М. Годжі та

²⁵ ГАЛУШКО, К.: Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна..., с. 208.

²⁶ ЛИПИНСЬКИЙ, В.: Універсализм у хліборобській ідеології..., с. 11-12.

²⁷ HODŽA, M.: *Agrarizem in Slovanstvo*. Ljubljana : Kmetijska tiskovna zadruga, 1924, 16 s.

В. Липинського є близькими в питаннях «аграрної демократії», відстоюванні економічних та моральних переваг сільського господарства, дрібної приватної власності на землю, кооперації, а також державного регулювання економіки. Суттєві відмінності у поглядах двох інтелектуалів полягають у приналежності до різних форм аграризму – радикально-консервативного (В. Липинський) та поміркованого, парламентсько-орієнтованого (М. Годжа), а також у принципово різних підходах щодо перспективи інтернаціоналізації аграристського руху.

Вищевикладене свідчить про те, що український варіант аграризму, поруч з чехословацьким та іншими національними варіантами, був самодостатнім явищем і органічним компонентом центрально-східноєвропейського аграризму.

Zhrnutie

„Tretia cesta“ roľníkov v názoroch Milana Hodžu a Vjačeslava Lypynského: pokus o komparatívnu analýzu

V štúdiu autor formuluje vlastnú definíciu a odhaľuje kľúčové črty tzv. tretej cesty agrarizmu – alternatívy k ľavicovým (socializmus a komunizmus) a pravicovým (liberalizmus, kapitalizmus a fašizmus) vývojovým modelom agrárnych krajín strednej a východnej Európy, ktorá bola sformulovaná a zdôvodnená ideológmi agrarizmu koncom prvého decénia a v 20. rokoch 20. storočia. Na príklade názorov klasikov československého (M. Hodža) a ukrajinského (V. Lypynskij) agrarizmu sú objasnené spoločné a rozdielne názory mysliteľov na teóriu a prax „tretej cesty“. Je podložené, že ideológia agrarizmu vo vízii M. Hodžu a „rolnícka ideológia“ V. Lypynského sú svojím obsahom takmer identické javy. V oboch prípadoch je ich základným princípom uznanie roľníctva ako sily schopnej vytvárať nový, spravodlivejší spoločenský poriadok, a to vďaka svojim osobitným sociálnym, duchovným, morálnym, ekonomickým vlastnostiam. Názory M. Hodžu a V. Lypynského sú blízke v otázkach „agrárnej demokracie“, obhajoby ekonomických a morálnych výhod poľnohospodárstva, malého súkromného vlastníctva pôdy, kooperácie, ako aj štátnej regulácie ekonomiky. Podstatné rozdiely v názoroch oboch intelektuálov spočívajú v príslušnosti k rôznym formám agrarizmu – radikálne-konzervatívne (V. Lypynskij) a umiernenému, parlamentne orientovanému (M. Hodža), ako aj v zásadne odlišných prístupoch k perspektíve internacionalizácie agrárneho hnutia. Téza, že ukrajinská verzia agrarizmu bola sebestačnou a organickou súčasťou stredo európskeho a východoeurópskeho agrarizmu, sa naďalej rozvíjala.